

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛЫҚ НЕСИЕНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ш.М. Бухарбаев

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

«Есеп және қаржы» кафедрасының меңгерушісі, Баишев Университеті,

Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы

Г.М. Конакова, магистр

«Есеп және қаржы» кафедрасының оқытушысы, Баишев Университеті

Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл мақалада тұтынушылық кредиттің рөлі, қалыптасуы және маңызы қарастырылған. Несие жеделдік, ақылылық шарттарына сәйкес оларды ұлғайту мақсатында халықтың бос ақша қаражатын бөлу мен қайтаруды қамтитын капитал қозғалысына байланысты экономикалық қатынастар болып табылады. Бұл несие бөлшек саудамен тығыз байланысты, бір жағынан-тауар айналымының ұлғаюымен, кредиттердің көлемі де артады, себебі тауарларға сұраныс кредитке деген сұранысты тудырады, ал екінші жағынан – халыққа кредит берудің өсуі төлем қабілеттілігіне деген сұранысты күшейтеді. Бұл тәуелділік, әсіресе қазіргі уақытта, нарықты тауарлармен молықтыру жағдайында көрінеді. Тұтынушы несиесі негізінен қымбат тауарлар, яғни автомобиль, тұрмыстық электр құралдары, жиһаз және т.б. сатып алу кезінде пайдаланылады.

Кілт сөздер: Несие, тұтынушылық несие, ссудалық капитал, несие қағидалары.

FEATURES OF CONSUMER CREDIT IN KAZAKHSTAN

***Annotation.** This article examines the role, formation and value of consumer credit. Credit is an economic relationship related to the movement of capital, which includes the distribution and return of free funds of the population, in order to increase them in accordance with the terms of urgency, payment. This credit is closely linked to retail trade, on the one hand-an increase in trade turnover, and the volume of loans increases, since the demand for goods also causes demand for credit, and on the other – the growth of lending to the population increases the demand for solvency. This dependence is manifested, especially at present, in the conditions of saturation of the market with goods. Consumer credit is mainly used for purchasing expensive goods, i.e. cars, household appliances, furniture, etc. The more expensive the product, the more often the credit is used.*

Keywords: credit, consumer credit, loan capital, credit principles

KAZAKİSTAN'DA TÜKETİCİ KREDİSİ ÖZELLİKLERİ

ÖZET

Bu makale tüketici kredisinin rolünü, oluşumunu ve değerini incelemektedir. Kredi, nüfusun bedelsiz fonlarının ivedilik, ödeme şartlarına uygun olarak arttırılması için dağıtılmasını ve iadesini içeren sermayenin hareketiyle ilgili ekonomik bir ilişkidir. Bu kredi perakende ticaretle yakından bağlantılıdır, bir yandan ticaret cirosunda bir artış ve kredilerin hacmi artar, çünkü mallara olan talep aynı zamanda kredi talebine de neden olur ve diğer yandan - nüfusa borç verme artışı Ödeme gücü talebini artırır. Bu bağımlılık, özellikle şu anda, piyasanın mallarla doygunluk koşullarında kendini göstermektedir. Tüketici kredisi esas olarak pahalı mallar satın almak için kullanılır, örn. arabalar, ev aletleri, mobilyalar, vb.. Ürün ne kadar pahalı olursa, kredi o kadar sık kullanılır.

Anahtar Kelimeler: kredi, tüketici kredisi, kredi sermayesi, kredi ilkeleri

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫЛЫҚ НЕСИЕНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жалпы адамзат қоғамы бүгінгі таңға дейін бірнеше қоғамдық-экономикалық формациядан өтіп, сол кезеңдерден өту барысында бірнеше әлеуметтік-экономикалық өзгерістерден өткені белгілі. Осы өзгерістер барысында тауар айырбасы, алыс-беріс адамдар қатынасының ең басты, яғни күнкөріс көзінің негізі болып табылды. Сондықтанда, несиенің түбірін тауарлы өндірістің пайда болған кезінен іздеу керек, тікелей айтқанда, тауар айырбастау, оның бір қолдан екінші қолға ауысуы, несиелік қатынастың дәл шыққан жері деуге болады.

Өткен ғасырдың 60-шы жылдарында монетаризм теориясының негізін қалаушы Милтон Фридман экономиканы реттеудің негізгі құралдары – несиенің пайыздық мөлшерлемелері мен айналымдағы ақша жиынының өзгерісі болып табылады деп есептеді [5].

Ақшадан кейін несиенің шығуы адамзаттың керемет жаңалық ашуы болып табылды.

Несие мен ақша дербес экономикалық категориялар болғанмен, белгілі бір ортақ экономикалық қатынастарды көрсетеді.

Шын мәнісінде пайыздық мөлшерлемелерді реттей отырып, экономикаға салынатын несиелік салымдарының ауқымын кеңейтуге немесе аясын тарылтуға болады. Сондай-ақ, айналымдағы ақша жиынтығын реттеуге, ең соңында өндіріске және баға мен инфляцияның деңгейіне де әсер етуге болады.

Бұл монетаризм теориясы дамыған елдердің экономикалық саясатында кеңінен қолданылуда. Бүгінгі таңда оның маңызы несиенің пайыздық мөлшерлемесін өзгерте отырып, ақша жиыны мен инфляцияның өсуін тежеуге қол жеткізу болып отыр.

Қазақстан да осы несиелік теориясының жемістерін ақша-несиелік қатынастарында кеңінен пайдалануда. ҚР Ұлттық банкі мен Үкіметі ақша-несиелік саясатын реттеуде монетаристік теорияны қолдана отырып, нарықтық қатынасқа көшу барысында елдегі макроэкономикалық тұрақтылыққа қол жеткізді.

Несиенің мазмұнын ашып көрсету жолында кейбір экономистер оның сенімділігіне көбірек көңіл бөледі. Сол несиенің бір түрі тұтыну несиесі. Жалпы тұтыну несиесі өндірістің өсуі мен тұтынушылардың төлемге қабілетті сұранысының шектеулілігі арасындағы сәйкессіздіктің күрт күшеюіне байланысты, яғни капитализмнің жалпы дағдарысы жағдайында айрықша дамыды. Тұтыну несиесі – халыққа тұрғын үй, көлік құралдарын сатып алу, жолдамалардың, қымбат тұратын тұтыну тауарларының ақысын төлеу, т.б. үшін бөлінетін несие, яғни несиеге тауарлар сатып алу әдісі.

Тұтыну несиесі жеке бастың тұтыну заттарын алуы үшін беріледі және оны беру кезінде тауарлардың құнын және несие үшін пайызды бөліктеп төлеу көзделеді. Тұтыну несиесінде жеке тұлғалар қарызгер болып табылады, ал несие мекемелері де, кәсіпорын да несиегер болуға құқылы. Сатып алынған тауар соңғы бөлігі төленгенге дейін сатушының меншігі болып қалады, сөйтіп, тауар несиемен қамсыздандырылған болып табылады. Тұтыну несиесі ақшалай да, тауарлай да беріле береді, сондай-ақ тауарлар несиеге сатып алынады немесе бөлшек саудада тауар құнының мерзімі ұзартылып, бөліп-бөліп төленеді және ақшалай несиені банктен тұтынушылық мақсатқа пайдалану үшін алады. Тұтыну несиесі бір жолғы өтеу немесе мерзімі ұзартылған төлем түрінде ресімделеді.

Тұтыну несиесінің негізгі міндеті – тұрғындарға тауарларды сатуға қолдау көрсету. Бұл несие бөлшек саудамен тығыз байланысты, бір жағынан – тауар айналымының ұлғаюымен несиенің көлемі де өседі, себебі тауарларға болған сұраныс несиеге де сұраныс тудырады, ал екінші жағынан – тұрғындарды несиелеудің өсуі төлем қабілеттілігіне сұранысты күшейтеді. Бұл тәуелділік, әсіресе, қазіргі уақытта нарықтың тауарлармен толығу жағдайында көрінеді.

Тұтыну несиесі негізінен қымбат тұратын тауарларды сатып алу кезінде, яғни автомобильдерді, электр тұрмыстық құралдарды, жиһаздарды және т.б. пайдаланылады. Тауар қымбат болған сайын, несие де жиі қолданылады. Экономикасы қуатты елдерде несие көлемінің жартысынан көбі автомобильдерді сатудың үлесіне тиеді. Қалған тауарлар көбінесе қолма-қол төлеу шартымен сатылады.

Тұтыну несиесі көптеген елдердің экономикасында зор роль атқарады, сондықтан бұл несие түрін реттеуге мемлекеттік органдар белсенді түрде араласады. Бұл реттеуді екі түрге бөлуге болады: беру деңгейі және пайдалану деңгейі бойынша. Беру сатысында мемлекет тұтынушыларды несиелеуді кейде қолдап, кей кезде тежейді. Банктер және қаржылық компаниялар қызметтерінің бұл түріне несиелік шектеу қоюға аса мән береді.

Экономикалық құлдырау және сұраныстың азайған жағдайында мемлекеттің саясаты елде іскерлік белсенділікті ынталандыруға бағытталып, бұл үшін тұтыну несиесіне жеңілдік жағдайлар енгізеді. Бұл өзгерістерге тауар бағасының қолма-қол түрде төленетін бөлігін қысқарту, несиенің мерзімін ұзарту, оның құнының төмендетілулері жатады. Ал, экономиканың “қызып кеткен”, ақшаның инфляциялық құнсыздануы күшеюі жағдайында қарама-қарсы саясат жүргізіледі, қолма-қол төлемнің үлесі жоғарылайды, несиенің мерзімі қысқарады және пайыздық мөлшерлеме жоғарылайды. Дамыған елдерде тұтыну несиесінің маңызы өте жоғары. Ол тұрғындардың тауарларға сұранысын ынталандырады және олардың өндірісі мен өткізілуінің ұлғаюына жағдай жасайды. Тұтыну несиесін көбінесе табыс деңгейі орташа жұмысшылар мен қызметкерлер пайдаланады.

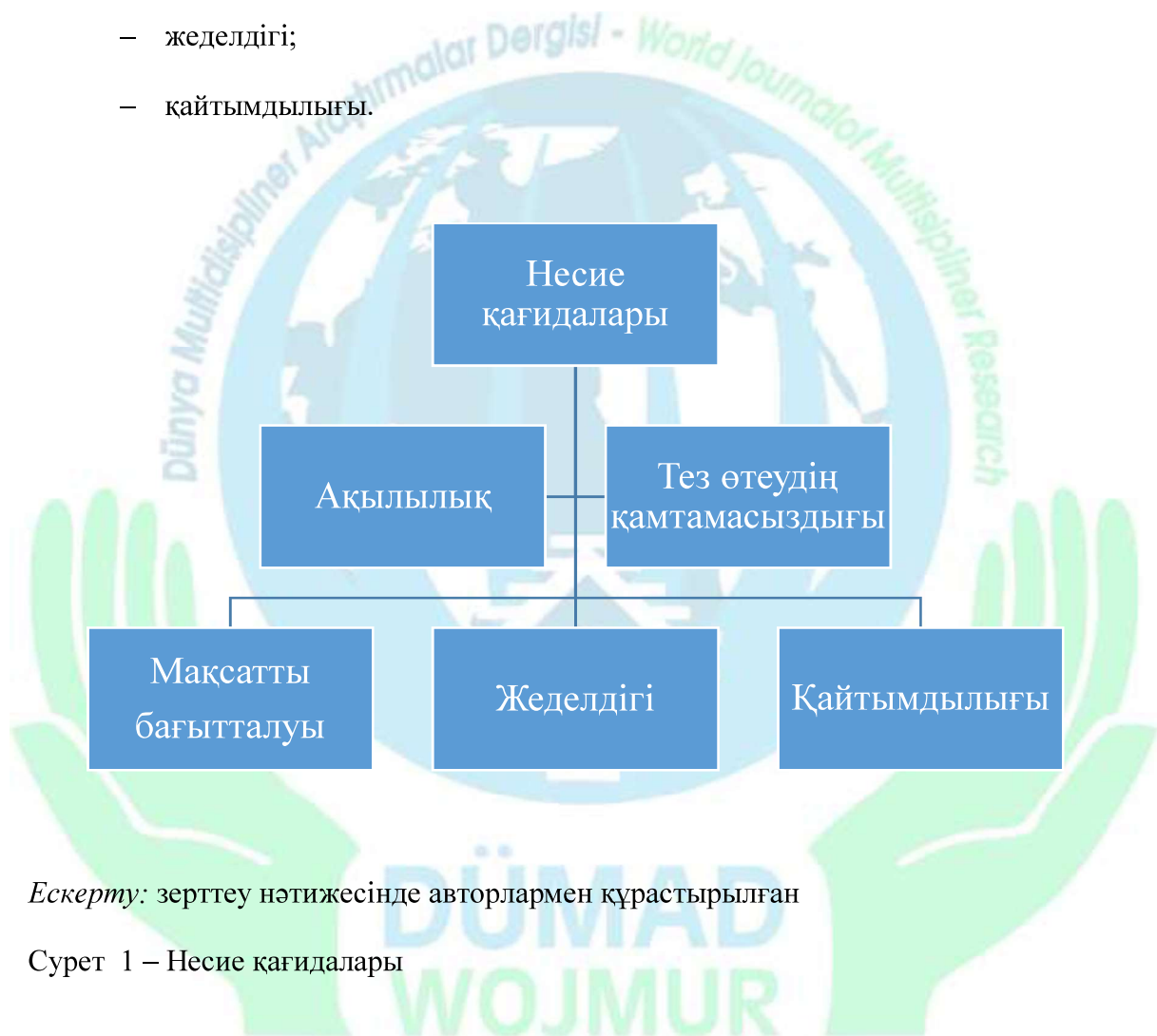
Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкін, коммерциялық банктерді, сонымен қатар банктік емес мекемелерді, пошта-жинақ мекемелерін біріктіретін несие жүйесі қазіргі таңда елдегі ақша айналысын жүзеге асырады, жеке және заңды тұлғаларға түрлі қызметтер көрсетеді, несие қатынастарын туғызады, әрі реттейді [2]. Несие жүйесі елдегі барлық ақша активтерін басқарады десек те, артық айтқандық емес. Сондықтан да – жүйелі түрде құрылған несие жүйесі еліміздің нарықтағы орынын анықтайды, экономикасын жетілдіру мен мемлекетіміздің ақша – несие қатынастарын реттеуде маңызы зор.

Қазіргі уақытта тұтыну несиесі жеке тұлғаларға ұзақ мерзімді банктік қарыз түрінде тұрғын үй алуға және салуға беріледі. Қазақстанда осы үшін мамандандырылған Мемлекеттік тұрғын үй құрылыс жинақ банкі құрылған.

Жалпы тұтынушылық несие экономикалық дамудың ажырамас элементі, яғни қазіргі заман экономикасының тірегі болып табылады.

Сондықтанда несиенің маңыздылығын анықтау үшін келесі бұлжымас қағидаларды ұстану қажет:

- ақылық;
- тез өтеудің қамтамасыздығы;
- мақсатты бағытталуы;
- жеделдігі;
- қайтымдылығы.

Ескерту: зерттеу нәтижесінде авторлармен құрастырылған

Сурет 1 – Несие қағидалары

Жоғарыдағы суреттен көріп отырғанымыздай несиенің маңыздылығы, несие келісімдерінің жиынтығы қатынасы бойынша қарауға болады.

Несие жүйесі елдердегі ақша айналымын реттейді, сондай-ақ, несие қатынасына жатқызуға болатын экономикалық қатынас пайда болған жағдайда заңды және жеке тұлғаларға түрлі қызметтер көрсетеді.

Несие қатынасы шаруашылық субъектісі үшін қалай қажет болса, сондай-ақ, несие жүйесінің мекемелеріне де сондай қажетті дәрежеде және екі жақты сипатқа ие болады. Несие мекемелерінде ақшаны сақтау несие ресурстарының құруды білдіреді, ал - оларды экономика және тұрғындардың мүдделері үшін орналастыру – несиені ұсынуды білдіреді.

Қазіргі уақытта тұтыну несиесін беру өсе түсуде, сондықтан да оны жан-жақты зерттеу мен оны жүргізудің ерекшеліктері аса маңызды мәселеге айналууда.

Халық арасында несие берудің бұл түрі кеңінен таралып өсе түсуде, себебі халықтың отандық банктерге деген сенімі арта түсуде, сонымен қатар банктердің өз ішінде де сенімі ұлғая түсті. Тұтыну несиесі нарығы үшін негізгі ойыншылар жаңа қатынастар ендіріп, баға құрылымын да басқаша ойластыруда. Бұрынғы сенімді клиенттерге жаңадан келген клиенттермен салыстырғанда, айырықша жағдай да жасалады. Дағдарысқа дейінгі тұтыну несиесін алу үшін міндетті түрде несиені уақытында қайтара алатынына кепілдік беретін кемінде екі адам болуы қажет еді. Бүгінде кепілдік беретін адамның қажеті жоқ, онымен қоса табысың туралы ақпарат ғана қаралып, зейнетақы жасына таяп қалғаның есепке алына бермейді.

Банк клиент табысы екі-үш жылға алып отырған несиесін қайтара алатынына көзі жетсе болды. Бұрындары зейнетке жақындап қалған адамдардың несие алуы қиындау болатын. Жасқа байланысты проблеманы алып тастау да банктердің клиенттерін өсіруге септігін тигізуде екен. Себебі жасы толысқан адамдардың бойында жауапкершілік сезімі жастармен салыстырғанда, анағұрлым молырақ екенін психологтар да мақұлдайды.

Тұтыну несиесі нарығында осындай айтулы өзгерістер жасалып, банктер клиентке қарай мойын бұрып, дағдарысқа дейінгі нәтижеге қол жеткізуге тырысуда. Бар жағдай мен жеңілдіктер жасалып, клиент көңілін аударып, оларды басқа банктерге қарағанда көбірек тарту бәсекелестігі бар. Ал, елімізде өткен кезеңдерде жүргізілген экономикалық реформаларға келетін болсақ, банк істерінің дамуында жаңа кезеңдер мен міндеттер ашты.

Қазақстандық және шетелдік банктер қызметінде несиелер беру тәжірибесі негізінде зерттегенде ғана аталған міндеттерді шешуге мүмкіндік туады. Бүгінгі таңда Қазақстанның банк саласы, экономика секторында серпінді дамып келе жатқан бірден-бір сала болатын, дегенмен қазіргі бүкіл әлемдік вирусқа байланыс дағдарыс бұл салаға өзінің түзетуін енгізуде. Дәл бүгінгі кездері Қазақстан экономикасында туындап отырған мәселелер дағдарысты жағдайлар мен инфляциялық үдерістерді жеңуге байланысты банк жүйесін одан әрі дамыту мен жетілдірудің қажеттілігі туындап отыр.

Қазіргі заманғы банктер қызметтеріне банк операцияларының ең озық техникасын қолдана отырып, кең ауқымда қызмет жасауы және қызмет көрсетудің жоғарғы деңгейде болуын қамтамасыз етуі тиіс, яғни банктердің ең басты экономикалық қызметі—несиелер беру. Банктер несиелер беру қызметін осы дағдарыс жағдайында қаншалықты жоғары деңгейде іске асырса, олардың қызметін пайдалушы клиенттердің де экономикалық жағдайы көбінесе соған байланысты болады. Қазіргі жағдайда ірі, орта және шағын бизнес өкілдері үшін жеңілдетілген, уақыты ыңғайлы несиелер алу—дағдарыстан жылдамдатып шығуға, өндірісті жақсартуға, инвестициялар мен жұмыс сапасын арттыруға ынталандырады. Ал халық үшін екінші деңгейлі банктер несиелік демалысты және пайыздық жеңілдіктерді ұсыну арқылы реттесе, бұл қажет кезде тауарлар сатып алу мен қызмет көрсетулерді пайдалана отырып, өмір сүру деңгейін жақсарту деген сөз болмақ. Бірақ бұл мәселеге мемлекет бей-жай қарамауға тиіс деп есептейміз.

Бүгінгі таңға дейін барлық коммерциялық банктердің пайымдауынша халықпен, яғни тұтынушыларымен жұмыс істеу үлкен басымдыққа ие болып келген. Сондықтан да, банктерде жеке тұлғаларға тұтыну несиесін беру көлемі жыл сайын арта түскен. Соңғы кездердегі халықтың ақшалай табысының шектеулілігі жеке тұлғалардың несиеленуіне сұранысты кеңейте түсуге мүмкіндік берген, сөйтіп сатып алынатын тауарлар мен қызмет көрсету көлемі де ұлғайған. Сол үшін ол мемлекетті экономикалық конъюнктураның қолайсыз кезеңдерінде белсенді әлеуметтік саясат жүргізу және сұранысты қолдау үшін пайдаланылуы мүмкін. Сондықтан да мемлекеттің, экономиканың бұл секторына белсене және жан-жақты қолдауының қажеттілігі күн тәртібінен түспейтін аса маңызды мәселелерінің бірі болуы тиіс деп пайымдаймыз.

ПАЙДАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. «ҚР Ұлттық банкі туралы» 30.03.1995ж. №2155 ҚР заңы. (№262-VI 03.07.2019ж. өзгертулер мен толықтырулар енгізілген).
2. «ҚР-дағы банктер және банктік қызмет туралы» 31.08.1995ж. №2444 ҚР заңы. ((№262-VI 03.07.2019ж. өзгертулер мен толықтырулар енгізілген).
3. «Кредиттік серіктестіктер туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 28 наурыздағы N 400 Заңы.
4. «Микрокредиттік ұйымдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 2002.
5. Фридман Милтон. Роль денежной политики. США., 1967.

VOJMUR – World Journal of Multidisciplinary Research, 2020 – 2

DÜMAD – Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi, 2020 – 2

ISSN: 2717-6592

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dumad>

75